

Małgorzata Balwicka-Szczyrba*

O ODMIENNYM UREGULOWANIU WAD OŚWIADCZEŃ WOLI ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA WOBEC OGÓLNEJ REGULACJI KODEKSU CYWILNEGO

Streszczenie

Celem opracowania jest ukazanie regulacji wad oświadczeń woli zawarcia małżeństwa w porównaniu z ogólną regulacją kodeksową z art. 82–88 kodeksu cywilnego w aspekcie zakresu poszczególnych wad, a także uzasadnienia istniejących rozbieżności. W pracy zastosowano dogmatyczno-prawną metodę badań polegającą na analizie przepisów prawnych, w tym zwłaszcza kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz kodeksu cywilnego, orzecznictwa, a także stanowisk wyrażonych w literaturze. Pomocniczo skorzystano z metody prawoporównawczej oraz historycznej.

Badania wykazały, że ograniczenie katalogu wad oświadczeń woli w art. 15¹ kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, a także określenie zakresu poszczególnych wad, jest uzasadnione istotą małżeństwa jako związku trwałego. Zatem brak spójności tychże regulacji jest zabiegiem trafnym, realizującym zasadę trwałości małżeństwa. Wyrażono jednak ocenę, że regulacja niektórych wad oświadczenia woli zawarcia małżeństwa jest za wąska, stąd warto kontynuować dyskusję nad zmianą art. 15¹ § 1 k.r.o. W szczególności trafny jest postulat *de lege ferenda* poszerzenia zakresu wady oświadczenia woli z art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o. o wadę braku swobody oświadczenia o zawarciu małżeństwa oraz postulat poszerzenia zakres błędu z art. 15¹ § 1 pkt 2 k.r.o także o błąd co do tożsamości

* dr hab. Małgorzata Balwicka-Szczyrba, prof. UG, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Gdański, adres email: m.balwicka@prawo.ug.edu.pl. ORCID:0000-0002-7981-5602

cywilnej. Nie znajduje z kolei uzasadnienia rozszerzenie katalogu wad oświadczeń woli z art. 15¹ § 1 k.r.o. o pozorność.

Słowa kluczowe: zawarcie małżeństwa, wady oświadczenia woli, małżeństwo

Wprowadzenie

Wady oświadczenia woli są to określone w ustawie i ujęte w pewne typy nieprawidłowości powstałe przy podejmowaniu decyzji (aktu woli) lub towarzyszące przejawowi woli (oświadczeniu), które powodują, że oświadczenie woli jako wadliwe jest lub może być pozbawione prawnej skuteczności¹. Unormowania k.c. regulujące wady oświadczenia woli, zawarte w art. 82–88, mają zastosowanie do wszystkich czynności prawnych z zakresu prawa cywilnego z wyjątkiem tych, których skutki zostały uregulowane odmiennie przepisami szczególnymi. *Lex specialis* w stosunku do regulacji ogólnej stanowi art. 15¹ k.r.o., który przewiduje możliwość unieważnienia małżeństwa z uwagi na zaistnienie wad oświadczenia woli². Odnosi się on zarówno do zawarcia małżeństwa cywilnego (art. 1 § 1 k.r.o.), jak i zawarcia małżeństwa podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła lub innego związku wyznaniowego ze skutkami w sferze prawa cywilnego (art. 1 § 2 k.r.o.), z tymże wadliwe może być oświadczenie woli jednoczesnego zawarcia małżeństwa cywilnego, a nie oświadczenie o zawarciu małżeństwa wyznaniowego³.

Katalog wad oświadczenia woli z art. 15¹ k.r.o., a także ich ujęcie normatywne, w tym zakres poszczególnych wad, odbiega od regulacji k.c. z art. 82–88. Zgodnie z art. 15¹ § 1 k.r.o. małżeństwo może być bowiem unieważnione, jeżeli oświadczenie o jego zawarciu zostało złożone przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się: w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli,

¹ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2018, s. 385.

² Szczególna regulacja wad oświadczenia woli z art. 15¹ k.r.o. stanowi wyraz koncepcji, że zawarcie małżeństwa jest czynnością prawną, choć w swoisty sposób ukształtowaną. Jest ona dyskusyjna, albowiem niektórzy autorzy nie kwalifikują czynności z zakresu prawa rodzinnego jako czynności prawnych – zob. A. Zielonacki, *Zawarcie małżeństwa*, Wrocław 1982, s. 175–188 i lit. tam podana.

³ Zob. M. Domański, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Przepisy wprowadzające KRO*, red. K. Osajda, Warszawa 2015, s. 151.

pod wpływem błędu co do tożsamości drugiej strony, pod wpływem bezprawnej groźby drugiej strony lub osoby trzeciej, jeżeli z okoliczności wynika, że składający oświadczenie mógł się obawiać, że jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste. Przez brak wyraźnego odesłania do art. 88–82 k.c. regulacja ogólna nie może być stosowana, nawet odpowiednio⁴.

W niniejszym opracowaniu przeanalizowana zostanie problematyka odmiennej regulacji wad oświadczeń woli zawarcia małżeństwa w stosunku do ogólnej regulacji z art. 82–88 k.c. w aspekcie zakresu poszczególnych wad, a także uzasadnienia istniejących rozbieżności⁵.

Odmienne uregulowanie wad oświadczeń woli w art. 15¹ § 1 k.r.o. – zagadnienie ogólne

Na początku rozważań warto podjąć próbę uzasadnienia zastosowanej przez ustawodawcę konstrukcji, w której tak istotnie zawężono zakres wady oświadczeń woli z art. 15¹ § 1 k.r.o. w stosunku do regulacji ogólnej z art. 82–88 k.c. Niewątpliwie wyjaśnienia dla istniejących rozwiązań prawych należy doszukiwać się w istocie instytucji małżeństwa.

Zasadą, którą można wyprowadzić z art. 18 Konstytucji RP⁶, a także z regulacji k.r.o., jest bowiem zasada ochrony małżeństwa jako związku trwałego⁷. Małżeństwo jest prawnie ukształtowane jako instytucja stabilna, co wiąże się z funkcją, jaką pełni w społeczeństwie. Dotyczy ono bowiem jednej z najbardziej osobistych sfer życia ludzkiego, a jego zawarcie określa sytuację prawną danej jednostki, m.in. poprzez stworzenie nowego stanu cywilnego żony i męża, a także dlatego, że małżeństwo jest zacznym podstawowej komórki społecznej – rodziny⁸. Szczególna ochrona małżeństwa stwarza konieczność stabilizacji stanów chronionych, w przeciwnym razie nierzadko byłaby bezcelowa. Zatem

⁴ J. Gajda, w: *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2014, s. 184.

⁵ W artykule pominięto zagadnienia dotyczące rozbieżności co do sankcji, które pomimo że stanowią interesujące zagadnienia badawcze, wykraczają poza zamierzony zakres opracowania.

⁶ Tak m.in. S. Kalus, *Konstytucyjne źródła zasad polskiego prawa rodzinnego*, w: *Prawo a wartości. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Nowackiego*, Zakamycze 2003, s. 107.

⁷ Zasada trwałości małżeństwa jest wyróżniana przez wielu autorów – m.in. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 102.

⁸ Por. K. Piasecki, *Prawo małżeńskie*, Warszawa 2011, s. 148.

sকoro z unormowań prawnych można wywieść zasadę trwałości małżeństwa, to na tle innych norm prawnych należy jej nadać ponadprzeciętną doniosłość aksjologiczną, funkcjonalną i hierarchiczną⁹. W konsekwencji, z uwagi na to, że zasada trwałości małżeństwa wyraża istotną wartość, która leżała u podstaw wprowadzenia przez ustawodawcę danych unormowań, to wykładnia tychże przepisów prawnych powinna odbywać się z jej uwzględnieniem.

Zaprezentowane uzasadnienie regulacji wad oświadczenia woli w k.r.o. dodatkowo wspiera analiza historyczna. Instytucję wad oświadczenia woli przy zawarciu małżeństwa wprowadzono bowiem do k.r.o. dopiero nowelą z dnia 24 lipca 1998 roku¹⁰, a więc przed 20 laty¹¹. W okresie od wejścia w życie k.r.o., w związku z brakiem możliwości zastosowania ogólnej regulacji kodeksowej, wadliwie zawarte małżeństwo mogło być rozwiązane jedynie przez rozwód, odrzucano bowiem możliwość stosowania analogii do art. 82–88 k.c.¹² W tym aspekcie widoczny jest zamysł ustawodawcy, aby jedynie szczególne okoliczności skutkowały zniweczeniem tego związku. Nawiązując do istoty małżeństwa jako związku trwałego, należy podkreślić, iż narzędzia prawne wpływające na podważenie jego bytu powinny być przez ustawodawcę ograniczane i przyznawane z rozwagą, w szczególnie uzasadnionych okolicznościach.

Nie można jednocześnie pominąć faktu, że od dłuższego czasu, wobec braku regulacji wad oświadczenia woli przy zawarciu małżeństwa, toczyła się w nauce dyskusja nad koniecznością ich uwzględnienia¹³. Trafnie akcentowano, że brak regulacji wad oświadczenia woli w k.r.o. w pewien sposób godzi w zasadę trwałości małżeństwa, albowiem więcej małżeństw jest rozwiązywanych przez rozwód¹⁴. Wprowadzenie omawianej regulacji musiało jednak harmonizować

⁹ Por. L. Leszczyński, G. Maroń, *Pojęcie i treść zasad prawnych oraz generalnych klauzul odsyłających. Uwagi porównawcze*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2013, vol. LX, nr 1, s. 83.

¹⁰ Dz.U. z 1998 r., nr 117, poz. 757.

¹¹ Wady oświadczenia woli były znane wcześniej obowiązującym regulacjom, m.in. w art. 5 dekretu z 25 września 1945 r. wskazuje się, że związek małżeński jest ważnie zawarty, jeżeli oświadczenia małżonków o wstąpieniu w związek małżeński wolne są od wad i złożone zostały w sposób prawnie przewidziany. Wad oświadczeń woli nie zawierał już kodeks rodzinny z 1950 r.

¹² Zob. orzeczenie SN z 8 października 1952 r., C 1809/51, NP 1953, nr 6, s. 56.

¹³ Zob. na ten temat K. Pietrzykowski, *Wpływ wad oświadczenia woli nupturientów na ważność małżeństwa*, „Studia Prawnicze” 1980, nr 2, s. 132–136 i lit. tam wskazana. Autor m.in. postulował *de lege ferenda* wprowadzenie takiej regulacji – s. 153.

¹⁴ Zob. J. Ignatowicz, w: *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.S. Piątowski, Warszawa–Łódź 1985, s. 140.

z istotą małżeństwa i podstawowymi zasadami prawa małżeńskiego, stąd uzasadnione było odejście od modelowej konstrukcji z art. 82–88 k.c.

Wobec powyższego należy przyjąć, po pierwsze, że uregulowanie wad oświadczenia woli w k.r.o. jest uzasadnione prewencyjną funkcją tejże instytucji¹⁵. Po drugie, że istota małżeństwa i jego funkcja w społeczeństwie uzasadniają ograniczenie zakresu wad oświadczeń woli w stosunku do ogólnej regulacji kodeksowej. Zaprezentowane tezy nie wykluczają zasadności przeprowadzenia pogłębionej analizy wad oświadczenia woli z art. 15¹ § 1 k.r.o., w porównaniu z regulacją kodeksową, w tym oceny poszczególnych rozwiązań szczegółowych, która zostanie poniżej dokonana.

Brak świadomości

Pierwszą wadą oświadczenia woli, określoną w art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o., jest brak świadomości¹⁶. Za wadliwe uznaje się złożenie oświadczenia woli zawarcia związku małżeńskiego przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajduje się w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli. W rozumieniu przepisu brak świadomości dotyczy zatem oświadczenia woli o zawarciu małżeństwa, a tym samym nie odnosi się dokonywania czynności formalno-porządkowych, poprzedzających zawarcie małżeństwa, a także udzielenia pełnomocnictwa do zawarcia małżeństwa. W tym drugim przypadku mocodawca może jednak powołać się na nieważność pełnomocnictwa na podstawie ogólnej regulacji kodeksowej. Nawiązując do art. 82 k.c., należy zwrócić uwagę na odmienność modelowej konstrukcji omawianej wady oświadczenia woli, gdzie za wadliwy uznaje się zarówno stan wyłączający świadome i swobodne powzięcie decyzji, lecz także wyrażenie woli.

Analizując etap podejmowania decyzji, można zauważyć, że konstrukcja zastosowana w k.r.o., w której nieświadome bądź nieswobodne podjęcie decyzji jest prawnie irrelevantne, jest konstrukcją trafną. Istnieją bowiem skuteczne prawne narzędzia, które mają na celu zapobieżenie decyzjom podjętym w takim

¹⁵ *Ibidem*, s. 166.

¹⁶ Sankcją ustanowioną wobec zaistnienia wad określonych w art. 15¹ k.r.o. jest możliwość nieważnienia małżeństwa, tym samym trafne jest stanowisko SN, iż nie można żądać ustalenia nieistnienia tak zawartego małżeństwa, z powołaniem się na niezłożenie oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński z powodu pozostawania w stanie wyłączającym świadome wyrażenie woli (art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o.) – wyrok SN z 22 lutego 2012 r., IV CSK 240/11, LEX nr 1217052.

stanie co do wstąpienia w związek małżeński i które należy uznać za wystarczające. Są to zwłaszcza narzędzia uregulowane w art. 4 k.r.o., który wprowadza 1-miesięczny okres wyczekiwania na zawarcie małżeństwa, ponadto art. 12 k.r.o., kwalifikujący chorobę psychiczną i niedorozwój umysłowy jako przeszkodę małżeńską¹⁷. Dodatkowo warto zauważyć, że okoliczność braku świadomości czy swobody przy podejmowaniu decyzji mogłaby być nierzadko nadużywana przez strony chcące uwolnić się od skutków prawnych zawartego małżeństwa. Następujący po etapie decyzyjnym etap wyrażania woli niewątpliwie weryfikuje prawidłowość tego pierwszego.

W świetle art. 15¹ § 1 k.r.o. brak świadomości jest prawnie doniosły na etapie składania oświadczenia woli o zawarciu małżeństwa, tj. oświadczenia przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego bądź w obecności duchownego. Przyczyna braku świadomości nie została przez ustawodawcę oznaczona, a zatem może być to każda przyczyna, choćby ta wynikająca ze stanu chorobowego danej osoby, np. demencji starczej, jak i powstała z uwagi na użycie pewnych substancji, np. leków, alkoholu czy środków odurzających. W świetle badanej regulacji bez znaczenia jest też wina bądź przyczynienie się do powstania stanu braku świadomości po stronie składającego oświadczenie woli, a także okoliczność, czy stan wyłączający świadomość jest stanem tymczasowym, czy trwałym¹⁸. Spełnienie przesłanek z art. 12 k.r.o. wyłącza jednak konieczność zastosowania art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o. – podstawą unieważnienia małżeństwa jest w takim przypadku przeszkoda istnienia choroby psychicznej bądź niedorozwoju umysłowego. W konsekwencji nie jest konieczne ustalenie, czy w chwili składania oświadczenia składająca je osoba działała w stanie wyłączenia świadomości¹⁹.

Na gruncie art. 15¹ § 1 k.r.o. pojawiają się wątpliwości, czy brak kwalifikacji nieswobodnego wyrażenia woli jako wadliwego jest zabiegiem uzasadnionym. Cecha „świadomości” ma w istocie inne znaczenie niż cecha „swobodności”, co potwierdza chociażby użycie ich obu w art. 82 k.c. Pominięcie wady braku swobody w k.r.o. jest istotne, gdyż nie zawsze stan wywołujący swobodne wyrażenie

¹⁷ Zob. m.in. T. Smoczyński, *Nowelizacja prawa małżeńskiego*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 1, s. 30.

¹⁸ Zob. M. Domański w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Przepisy wprowadzające KRO...*, s. 152.

¹⁹ Tak m.in. W. Borysiak, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014, s. 167.

woli wyłącza świadome wyrażenie woli²⁰. Świadomość, oznaczająca „zdawanie sobie z czegoś sprawy”²¹, przesądza bowiem o złożeniu oświadczenia woli z pełnym rozeznaniem co do jego konsekwencji prawnych. Swobodność z kolei gwarantuje złożenie oświadczenia woli w sposób nieskrępowany, bez konieczności ulegania jakimkolwiek ograniczeniom²². Trafnie zauważa się, że w świetle art.15¹ § 1 pkt.1 k.r.o. wyrażenie woli zawarcia małżeństwa w stanie głodu narkotycznego (stan wyłączający swobodne oświadczenie woli) nie musiałyby uzasadniać unieważnienia małżeństwa (bo nie zawsze wyłączałyby świadome oświadczenie woli). Z kolei art. 82 k.c. przewidywałby sankcję nieważności dla tak złożonego oświadczenia²³.

Analizując powyższe zagadnienie, warto podzielić stanowisko, że ograniczenie wady oświadczenia woli tylko do braku świadomości przy składaniu oświadczenia o zawarciu małżeństwa jest konstrukcją dyskusyjną²⁴. Budzi ona zastrzeżenia w związku z postanowieniami Konwencji nowojorskiej w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw, otwartej do podpisu w Nowym Jorku dnia 10 grudnia 1962 roku²⁵, której Polska jest stroną. W świetle art. 1 tej konwencji zgoda na zawarcie małżeństwa powinna być pełna i swobodna. Zatem poszerzenie zakresu wady także o cechę „braku swobody” jest uzasadnione, zarówno w odniesieniu do ogólnej regulacji kodeksowej z art. 82 k.c., która stanowi konstrukcję modelową, jak do zobowiązań wynikających z prawa międzynarodowego. Trudno znaleźć argumenty uzasadniające pominięcie wady „braku swobody” przy dokonywaniu nawet tej szczególnej czynności prawnej, jaką jest zawarcie małżeństwa. W tym przypadku związek małżeński powstaje na skutek oświadczenia woli złożonego przez osobę skrepowaną w swym postępowaniu, którego zachowanie, będąc ograniczone czynnikami zewnętrznymi bądź wewnętrznymi, doprowadziło do złożenia oświadczenia woli w sposób zdecydowanie nieprawidłowy. Zasada

²⁰ Zob. M. Balwicka-Szczyrba, *Wady oświadczenia woli przy zawarciu małżeństwa oraz zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika na tle problematyki migracji zarobkowej*, w: *Prawnorodzinne i społeczne konsekwencje migracji zarobkowej. Wybrane zagadnienia*, red. S.L. Stadniczeńko, M. Gołowkin-Hudała, A. Wilk, Opole 2009, s. 91.

²¹ *Słownik języka polskiego PWN*, t. R–Z, red. M. Szymczak, Warszawa 1999, s. 426.

²² Por. definicję „swobody” – *ibidem*, s. 350.

²³ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2004, s. 104.

²⁴ Tak m.in. *ibidem*.

²⁵ Dz.U. z 1965 r., nr 9, poz. 53. Polska ratyfikowała konwencję w 1964 r.

trwałości małżeństwa nie powinna usprawiedliwiać istnienia związków powstałych w takich okolicznościach.

Błąd

W świetle art. 15¹ § 1 pkt 2 k.r.o. małżeństwo może być unieważnione, jeżeli oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński zostało złożone pod wpływem błędu co do tożsamości drugiej osoby. Jednocześnie k.r.o. nie wprowadza szczególnej regulacji podstępu jako błędu kwalifikowanego.

W nawiązaniu do zasad ogólnych pojęcie błędu może być rozumiane na wiele sposobów, przy czym nie każdy błąd jest doniosły w świetle obowiązującego prawa. Kodeks cywilny w art. 84 odróżnia błąd co do treści czynności prawnej od błędu nie dotyczącego treści czynności prawnej, uznając ten drugi rodzaj błędu za prawnie obojętny²⁶. Gdy błąd został złożony innej osobie, a czynność była odpłatna, to musiał zostać wywołany przez adresata czynności, chociaż w sposób niezawiniony, lub adresat o błędzie wiedział albo mógł go z łatwością zauważyć. Ustawa wymaga także, by błąd był istotny obiektywnie, tak by żaden człowiek rozsądny nie złożył oświadczenia woli tej treści, znając prawdziwy stan rzeczy²⁷.

Analiza błędu przy zawieraniu małżeństwa nasuwa uzasadnione wątpliwości dotyczące zakresu tego pojęcia. Błąd co do osoby możemy pojmować jako błąd co do tożsamości cywilnej, jak i błąd co do tożsamości fizycznej²⁸. Z błędem do tożsamości fizycznej mielibyśmy do czynienia w przypadku zawarcia małżeństwa z bliźniakiem nupturienta lub w przypadku zawierania małżeństwa przez pełnomocnika z osobą o tym samym imieniu i nazwisku co w pełnomocnictwie²⁹. Z kolei błąd co do tożsamości cywilnej dotyczy cech osobistych nupturienta należących do jego stanu cywilnego lub osobistego. Niezależnie od powyższego

²⁶ Ustawodawca bierze go pod uwagę przy testamentie (art. 945 § 1 k.c.) oraz w przypadku podstępu (art. 86 k.c.).

²⁷ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *op.cit.*, s. 309–310.

²⁸ Szeroko rodzaje błędów przy zawarciu małżeństwa omawia K. Pietrzykowski, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2018, s. 224–226.

²⁹ Zob. J. Preussner-Zamorska, *Wady oświadczenia woli na gruncie prawa rodzinnego (ocena aktualnego stanu prawnego i wnioski de lege ferenda)*, w: *Problemy kodyfikacji prawa cywilnego (studia i rozprawy)*. Księga pamiątkowa ku czci profesora Zbigniewa Radwańskiego, red. S. Sołtysiński, Poznań 1990, s. 543–544.

można wyróżnić błąd co do właściwości drugiej osoby, który dotyczy jakiegoś jej przymiotu, w tym orientacji seksualnej, zdolności pożycia płciowego czy uzależnienia od środków odurzających jednego z nupturientów.

W nauce przeważa zapatrywanie, że ustawodawca w art. 15¹ § 1 pkt 2 k.r.o. odnosi się jedynie do błędu co do tożsamości drugiej osoby³⁰. Skoro „tożsamość” oznacza bycie tym samym, identycznym³¹, błąd jest rozumiany bardzo wąsko. W powyższym rozumieniu błąd z art. 15¹ k.r.o. nie obejmuje więc mylnego wyobrażenia o stanie cywilnym i osobistym³², a tym bardziej o innych cechach, takich jak zdolność współżycia płciowego, homoseksualizm czy brak patologicznych obciążeń genetycznych³³, co traktować należy jedynie jako przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego, będące podstawą rozwodu. Dominuje pogląd, że brakuje możliwości szerszej wykładni przepisu, chociaż w nauce wyrażono mniejszościowe głosy odmienne³⁴.

Biorąc pod uwagę postanowienia art. 1 wspomnianej konwencji nowojorskiej, w który mówi o pełnej i swobodnie wyrażonej zgodzie na zawarcie małżeństwa, widoczne jest, że regulacja z k.r.o. nie wyczerpuje jej postanowień. Zdecydowanie szersze ujęcie błędu jako wady oświadczenia woli wynika również z analizy regulacji prawnych państw obcych³⁵. Między innymi błąd co do osoby, jak również co przymiotu osoby, stanowi wadę oświadczenia woli zawarcia małżeństwa w prawie francuskim (art. 180 zd. 2 BGB). Podobnie w prawie szwajcarskim wadą oświadczenia woli jest zarówno błąd co do osoby, jak i umyślny błąd co do istotnych przymiotów osoby, nadto zawarcie małżeństwa w przypadku braku takiego zamiaru³⁶.

³⁰ Tak m.in. J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne*, Zakamycze 2003, s. 112; M. Balwicka-Szczyrba, *op.cit.*, s. 93.

³¹ *Słownik języka polskiego PWN...*, s. 481.

³² Zob. m.in. H. Haak, *Nowelizacja prawa rodzinnego*, „Monitor Prawniczy” 1999, nr 33, s. 158.

³³ Zob. m.in. T. Smyczyński, *Nowelizacja...*, s. 31.

³⁴ M.in. J. Gajda jako błąd co do tożsamości fizycznej rozumie także błąd co do stanu cywilnego – J. Gajda, w: *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze...*, s. 186.

³⁵ Argumenty prawnoporównawcze szeroko analizuje M. Nesterowicz, *Błąd co do osoby jako przyczyna unieważnienia małżeństwa (uwagi de lege ferenda)*, „Państwo i Prawo” 2009, nr 4, s. 20 i n.

³⁶ *Ibidem*, s. 22, 26.

Szerokie postrzeżenie błędu wynika także z analizy przepisów prawa kanonicznego³⁷. W celach porównawczych warto zaakcentować, iż możliwość stwierdzenia nieważności małżeństwa kanonicznego na skutek błędu jest jedną z najczęściej stosowanych podstaw orzeczeń sądów kościelnych³⁸. W kodeksie prawa kanonicznego przewidziane są następujące rodzaje błędu: błąd co do osoby (kan. 1097 § 1); błąd co do przymiotu osoby (kan. 1097 § 2); błąd co do przymiotu osoby skutkiem podstępny (kan. 1099); błąd prawny co do jedności, nierozzerwalności, godności sakramentalnej małżeństwa (kan. 1098). Małżeństwo zawarte pod wpływem błędu co do osoby jest nieważne, wymaga się przy tym, aby błąd był obiektywny, istotny i dotyczył osoby poślubionej³⁹. Z kolei zawarcie małżeństwa pod wpływem błędu co do przymiotu osoby poślubionej (przykładowo: narodowości, stanu cywilnego, wykonywanego zawodu) nie wpływa na jego nieważność, chyba że przymiot ten jest wymagany wprost i w sposób zasadniczy (kan. 1097 § 2)⁴⁰. Trzecim rodzajem błędu w k.p.kan. jest podstęp, który skutkuje nieważnością małżeństwa, gdy dotyczy przymiotu strony mogącego ze swej natury poważnie zakłócić współżycie małżeńskie (np. niepłodności). Cel podstępu stanowi bowiem wyłudzenie zgody małżeńskiej⁴¹. Ostatni rodzaj błędu, co do jedności, nierozzerwalności i godności związku małżeńskiego, stanowi o nieważności związku małżeńskiego wtedy, gdy determinuje wolę składającego oświadczenie⁴².

Mając na uwadze zaprezentowane powyżej wątpliwości co do wykładni przepisu art. 15¹ § 1 pkt 2 k.r.o., a także argumenty prawnoporównawcze, należy zauważyć, że w nauce wyrażony został trafny postulat dotyczący poszerzenia zakresu błędu jako przesłanki unieważnienia małżeństwa⁴³. Warto go poprzeć, ograniczając jednak propozycję zmiany legislacyjnej do ściśle oznaczonego spektrum. Aby interes nupturientów był należycie chroniony, błąd przy składaniu

³⁷ Szerzej na temat błędu w prawie kanonicznym zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Tom III. Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1996, s. 160.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Zob. W. Góralski, *Błąd co do przymiotu osoby (kan. 1097 § 2 k.p.kan.)*, „Ius matrimoniale” 1994, nr 4, s. 48–49.

⁴¹ W. Góralski, *Kanoniczne prawo małżeńskie*, Warszawa 2000, s. 98.

⁴² *Ibidem*, s. 98.

⁴³ Tak m.in. T. Sokołowski, *Zawarcie małżeństwa przez chorego na ciężką chorobę zakaźną*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2003, t. X, s. 16; M. Nesterowicz, *op.cit.*, s. 30.

oświadczeń woli zawarcia małżeństwa jako wada oświadczenia woli powinien dotyczyć zarówno tożsamości fizycznej, jak i tożsamości cywilnej, a więc także cech osobistych nupturienta należących do jego stanu cywilnego lub osobistego. Wątpliwości budziłoby jednak w mojej ocenie poszerzenie zakresu błędu także o błąd co do właściwości, albowiem w praktyce mógłby on być nadużywany przez strony niezadowolone z małżeństwa⁴⁴. Właściwością jest bowiem cecha charakterystyczna dla danej osoby lub rzeczy⁴⁵. Takie rozumienie pojęcia mogłoby prowadzić do zjawisk niepożądanych, a zwłaszcza prób unieważnienia małżeństwa z uwagi na błąd co do istotnych cech charakteru, wymaganych przez jedną stronę, których, wbrew zapewnieniom, zabrakło u drugiej.

Groźba

W świetle art. 15¹ § 1 pkt 3 k.r.o. małżeństwo może być unieważnione pod wpływem bezprawnej groźby drugiej strony lub osoby trzeciej, jeżeli z okoliczności wynika, że składający oświadczenie mógłby się obawiać, że jemu samemu lub innej osobie grozi poważne niebezpieczeństwo osobiste. Groźba, o której mowa w art. 15¹ § 1 pkt 3, występuje wówczas, gdy zagrożenie i jego urzeczywistnienie zależy od grożącego. O bezprawności świadczy z kolei okoliczność, że godzi ona w obowiązujące prawo i zasady współżycia społecznego⁴⁶. Groźba musi być przy tym poważna, a także uzasadniona. Trafnie przyjmuje się, że przy ocenie, czy groźba jest poważna, należy badać okoliczności zarówno subiektywne, jak i obiektywne, a zwłaszcza wiek i stan psychiczny sprawcy, lecz także charakter grożącego niebezpieczeństwa⁴⁷. Do uznania, że dane oświadczenie woli złożone zostało pod wpływem groźby bezprawnej, nie jest z kolei konieczne, by grożący

⁴⁴ Na problem ten zwraca uwagę m.in. J. Strzebińczyk, wskazując, że jeżeli dopuszczona zostanie możliwość powoływania się na błąd co do właściwości danej osoby, to za taką można byłoby próbować uznać np. stan zdrowia – J. Strzebińczyk, *op.cit.*, s. 115.

⁴⁵ *Słownik języka polskiego PWN...*, s. 682.

⁴⁶ Por. wyrok SN z 19 marca 2002 r., I CKN 1134/99, LEX nr 53282, w którym wskazano, iż groźba polega na sprzecznym z prawem działaniu grożącego lub wykorzystaniu działania formalnie zgodnego z prawem do osiągnięcia celu, dla którego prawo to nie przysługuje.

⁴⁷ M. Domański, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Przepisy wprowadzające KRO...*, s. 157.

żądał wprost złożenia tego oświadczenia woli, wystarczy, że dla uniknięcia skutków groźby było konieczne jego złożenie⁴⁸.

Porównując wadę oświadczenia woli w postaci groźby z art. 15¹ § 1 pkt 3 k.r.o. do wady z art. 87 k.c., można zaobserwować, że te regulacje cechuje duże podobieństwo. Słusznie zauważa się więc, że dopuszczalne jest czerpanie, w odniesieniu do kwestii szczególnych, z dorobku doktryny dotyczącego art. 87 k.c.⁴⁹ O groźbie w k.c. możemy mówić wtedy, gdy jedna osoba w celu zmuszenia innej do złożenia oświadczenia woli zapowiada użycie środków, które sprowadzą niekorzystne konsekwencje dla tej osoby lub osoby trzeciej. Przesłanką normatywną groźby z art. 87 k.c. jest bezprawność oraz to, że musi ona uzasadniać obawę, iż jej samej lub drugiej osobie grozi niebezpieczeństwo, tj. groźba musi być poważna. Różnica pomiędzy groźbą na ogólnych zasadach kodeksowych a groźbą z art. 15¹ k.r.o. polega na tym, że według art. 87 k.c. prawnie doniosłe jest niebezpieczeństwo zarówno osobiste, jak i majątkowe, a w art. 15¹ § 1 pkt 3 k.r.o. mowa jest jedynie o niebezpieczeństwie osobistym.

Tak określony zakres groźby, odnoszącej się jedynie do niebezpieczeństwa osobistego, może budzić pewne wątpliwości, albowiem zdarzają się przypadki, gdy związek małżeński zostanie zawarty ze względu na obawę, nawet poważną, lecz uwarunkowaną ekonomicznie. W przypadku szczególnej czynności prawnej, jaką jest zawarcie małżeństwa, obawa tej natury jest jednak prawnie obojętna. Jest to uzasadnione istotą małżeństwa, którego zawarcie skutkuje powstaniem więzi osobistych zdecydowanie przeważających nad więzami majątkowymi. W zakresie wady oświadczenia woli, jaką jest groźba, przewidzianą w k.r.o. konstrukcję należy uznać zatem za trafną.

Problematyka braku wady pozorności zawarcia małżeństwa

W art. 15¹ k.r.o. pominięto pozorność jako wadę oświadczenia woli, tym samym zawarcie małżeństwa dla pozorów nie skutkuje *de lege lata* możliwością jego unieważnienia. Brak jest także uzasadnienia dla stosowania analogii do art. 83 k.c., albowiem trudno dopatrywać się w tym wypadku luki prawnej⁵⁰. W nauce

⁴⁸ Zob. orzeczenie SN z 15 października 1946 r., C III 597/46, OSN 1947, nr 3, poz. 48.

⁴⁹ Tak m.in. T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2009, s. 53.

⁵⁰ Zob. K. Pietrzykowski, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, s. 229.

pojawiają się głosy za dopuszczeniem stosowania wady pozorności przy zawarciu małżeństwa, jednakże są to zapatrywania mniejszościowe⁵¹ i słusznie krytykowane⁵². Przemawiającym za tym argumentem nie może być powołanie się na zawarcie pozornych małżeństw, o których mowa w ustawie z 12 grudnia 2013 roku⁵³ o cudzoziemcach, z uwagi na odmiennosc jej celu i funkcji regulacji zawartej w normie z art. 169 tejże ustawy, która została wprowadzona, aby przeciwdziałać nadużywaniu prawa w uzyskiwaniu zezwoleń pobytowych⁵⁴.

Należy zauważyć, że konstrukcja pozorności, w kształcie z art. 83 k.c., nie pasuje w istocie do swoistej czynności prawnej, jaką jest zawarcie małżeństwa. Po pierwsze dlatego, że modelowa konstrukcja pozorności dotyczy czynności dwustronnych, a zawarcie małżeństwa polega na złożeniu oświadczeń woli przez strony wobec kierownika USC czy w obecności duchownego. Zatem udział czynnika oficjalnego wyłącza możliwość zaistnienia tej wady, albowiem zawarcie małżeństwa nie stanowi „czystej” konstrukcji dwustronnej. Po drugie zawarcie małżeństwa wywołuje skutki prawne nie tylko pomiędzy stronami – skutki te mają szerszy zakres, w stosunku do państwa i całego społeczeństwa. Z uwagi na to, że nie jest wyłączną sprawą małżonków charakter związku między nimi, ukryta wiążąca ich umowa nie powinna mieć prawnego znaczenia⁵⁵. Po trzecie należy przyjmować, że brak woli złożenia oświadczenia woli o zawarciu małżeństwa skutkuje złożeniem oświadczeń nie na serio, co z kolei sprawia, że nie doszło w ogólnie do zawarcia małżeństwa i uzasadnione jest w takim przypadku uznanie małżeństwa za nieistniejące (*matrimonium non existens*). Rozstrzygnięcie tego zagadnienia nakazuje więc przejść na inną płaszczyznę, tj. płaszczyznę istnienia bądź nieistnienia małżeństwa, a nie jego ewentualnego unieważniania jako wadliwego.

Z uwagi na powyższe argumenty brak w art. 15¹ k.r.o. pozorności jako wady oświadczenia woli należy uznać za działanie zamierzone ustawodawcy. Z kolei regulacja ogólna z art. 83 k.c. nie może mieć w tym przypadku zastosowania

⁵¹ Tak m.in. A. Kozaczka, *Wady oświadczenia konsensu z art. 1 kodeksu rodzinnego a nieważność małżeństwa*, „Nowe Prawo” 1957, nr 9, s. 53.

⁵² Zob. K. Pietrzykowski, *op.cit.*, s. 149 i lit. tam wskazana.

⁵³ Tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 2094.

⁵⁴ Zob. wyrok NSA w Warszawie z 19 października 2016 r., II OSK 2628/15, LEX nr 2169082. Rozważania na ten temat prowadzi E. Lewandowska, *Pozorność oświadczenia woli. Studium cywilnoprawne*, Olsztyn 2018, s. 202 i n.

⁵⁵ K. Pietrzykowski, *op.cit.*, s. 149.

nawet odpowiedniego⁵⁶. Uregulowanie tej wady wywołałoby niewątpliwie liczne problemy praktyczne, albowiem wiele niezadowolonych małżonków mogłoby próbować wywodzić, że ich małżeństwo zawarto w wyniku złożenia oświadczeń pozornych⁵⁷. Jej pominięcie jest uzasadnione w świetle zasady trwałości małżeństwa.

Wnioski

Nowela z 24 lipca 1998 roku wprowadziła do k.r.o. możliwość unieważnienia małżeństwa w wypadku wystąpienia wad oświadczenia woli. Pomimo upływu ponad 20 lat od dokonanej nowelizacji regulacja za art. 15¹ § 1 k.r.o. przysparza nadal wątpliwości w zakresie wykładni poszczególnych przepisów, zwłaszcza z uwagi na odmienny zakres unormowania tychże wad w stosunku do ogólnej regulacji kodeksowej z art. 82–88 k.c.

Rozważania przeprowadzone w niniejszym artykule pozwalają uznać, że ograniczenie katalogu wad oświadczeń woli, a także odmienne określenie zakresu poszczególnych wad, jest uzasadnione charakterem instytucji małżeństwa jako związku trwałego. Istota małżeństwa i jego funkcja w społeczeństwie uzasadniają zatem brak spójności analizowanych unormowań.

Przedstawiona teza nie wpływa na wyrażoną w niniejszym opracowaniu ocenę, iż regulacja niektórych wad oświadczenia woli zawarcia małżeństwa jest za wąska, stąd warto kontynuować dyskusję nad zmianą art. 15¹ § 1 k.r.o. W szczególności trafny jest postulat *de lege ferenda* poszerzenia zakresu wady oświadczenia woli z art. 15¹ § 1 pkt 1 k.r.o. o wadę braku swobody oświadczenia o zawarciu małżeństwa oraz postulat poszerzenia zakresu błędu z art. 15¹ § 1 pkt 2 k.r.o także o błąd co do tożsamości cywilnej. Powyższa modyfikacja wskazanych wad w sposób pełniejszy chroniłaby nupturientów przed skutkami oświadczeń woli złożonych w sposób nieprawidłowy.

Nie znajduje z kolei uzasadnienia rozszerzenie katalogu wad oświadczeń woli z art. 15¹ § 1 k.r.o. o pozorność. Wada pozorności, w kształcie z art. 83 k.c., nie pasuje bowiem w swej istocie do swoistej czynności prawnej, jaką jest zawarcie małżeństwa, chociażby dlatego że udział czynnika oficjalnego wyklucza

⁵⁶ Zob. J. Gajda, w: *System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze...*, s. 184.

⁵⁷ Już w uzasadnieniu projektu prawa małżeńskiego z 1929 r. zauważono, że „jest zjawiskiem powszechnym, że powody, oparte na wadach, są zmyślone” – cyt. za A. Kozaczka, *op.cit.*, s. 53. Na problem nadużywania tej konstrukcji zwraca uwagę też J. Strzebińczyk, *op.cit.*, s. 112.

modelową konstrukcją czynności prawnej dwustronnej. Należy przyjmować, iż brak woli złożenia oświadczenia woli o zawarciu małżeństwa skutkuje złożeniem oświadczeń nie na serio, a zatem w tych wypadkach nie dochodzi w ogóle do zawarcia małżeństwa (*matrimonium non existens*).

Literatura

- Balwicka-Szczyrba M., *Wady oświadczenia woli przy zawarciu małżeństwa oraz zawarciu małżeństwa przez pełnomocnika na tle problematyki migracji zarobkowej*, w: *Prawnorodzinne i społeczne konsekwencje migracji zarobkowej. Wybrane zagadnienia*, red. S.L. Stadniczeńko, M. Gołowkin-Hudała, A. Wilk, Opole 2009.
- Góralski W., *Błąd co do przymiotu osoby (kan. 1097 § 2 k.p.kan.)*, „*Ius matrimoniale*” 1994, nr 4.
- Góralski W., *Kanoniczne prawo małżeńskie*, Warszawa 2000.
- Haak H., *Nowelizacja prawa rodzinnego*, „*Monitor Prawniczy*” 1999, nr 33.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016.
- Kalus S., *Konstytucyjne źródła zasad polskiego prawa rodzinnego*, w: *Prawo a wartości. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Nowackiego*, Zakamycze 2003.
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. J. Wierciński, Warszawa 2014.
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2018.
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Przepisy wprowadzające KRO*, red. K. Osajda, Warszawa 2015.
- Kozaczka A., *Wady oświadczenia konsensu z art. 1 kodeksu rodzinnego a nieważność małżeństwa*. „*Nowe Prawo*” 1957, nr 9.
- Leszczyński L., Maroń G., *Pojęcie i treść zasad prawnych oraz generalnych klauzul odsyłających. Uwagi porównawcze*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*” 2013, vol. LX, nr 1.
- Lewandowska E., *Pozorność oświadczenia woli. Studium cywilnoprawne*, Olsztyn 2018.
- Nesterowicz M., *Błąd co do osoby jako przyczyna unieważnienia małżeństwa (uwagi de lege ferenda)*, „*Państwo i Prawo*” 2009, nr 4.
- Pawluk T., *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II. Tom III. Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1996.
- Piasecki K., *Prawo małżeńskie*, Warszawa 2011.
- Pietrzykowski K., *Wpływ wad oświadczenia woli nupturientów na ważność małżeństwa*, „*Studia Prawnicze*” 1980, nr 2.

- Preussner-Zamorska J., *Wady oświadczenia woli na gruncie prawa rodzinnego (ocena aktualnego stanu prawnego i wnioski de lege ferenda)*, w: *Problemy kodyfikacji prawa cywilnego (studia i rozprawy). Księga pamiątkowa ku czci profesora Zbigniewa Radwańskiego*, red. S. Sołtysiński, Poznań 1990.
- Słownik języka polskiego PWN*, t. R–Z, red. M. Szymczak, Warszawa 1999.
- Smyczyński T., *Nowelizacja prawa małżeńskiego*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 1.
- Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2009.
- Sokołowski T., *Zawarcie małżeństwa przez chorego na ciężką chorobę zakaźną*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2003, nr X.
- Strzebińczyk J., *Prawo rodzinne*, Zakamycze 2003.
- System Prawa Prywatnego. Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2014.
- System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.S. Piąkowski, Warszawa–Łódź 1985.
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2018.
- Zielonacki A., *Zawarcie małżeństwa*, Wrocław 1982.

Orzecznictwo

- Orzeczenie SN z 15 października 1946 r., C III 597/46, OSN 1947, nr 3, poz. 48.
- Orzeczenie SN z 8 października 1952 r., C 1809/51, NP 1953, nr 6.
- Wyrok NSA w Warszawie z 19 października 2016 r., II OSK 2628/15, LEX nr 2169082.
- Wyrok SN z 19 marca 2002 r., I CKN 1134/99, LEX nr 53282.
- Wyrok SN z 22 lutego 2012 r., IV CSK 240/11, LEX nr 1217052.

**SEPARATE REGULATIONS ON DEFECTS OF A DECLARATION
OF INTENT TO ENTER INTO MARRIAGE, AS DISTINCT FROM
THE GENERAL PROVISIONS OF THE POLISH CIVIL CODE**

Summary

The aim of this paper was to present regulations on defects of a declaration of intent to enter into marriage and compare them with regulations set out in Articles 82–88 of PCC with respect to the scope of the individual defects of a declaration of intent and the ways in which the resulting inconsistencies can be justified.

The paper uses a method of research based on legal doctrine, involving an analysis of legal provisions, especially those set out in the Polish Family and Guardianship Code, the Polish Civil Code, case law and the literature. Methods based on comparative law and the history of law were used as a secondary measure.

The research has shown that a limitation of the catalogue of defects of a declaration of intent as set out in Article 15¹ of PFGC and the definition of the scope of the individual defects is justified by the nature of marriage as a lasting relationship. The inconsistencies between these regulations are therefore a deliberate step to implement the principle of permanence of marriage. However, the opinion expressed in this paper is that some of the defects of a declaration of intent to enter into marriage are regulated too narrowly, which is why the debate over amendments to Article 15¹ § 1 of PFGC is well worth continuing. Especially relevant here is the *de lege ferenda* postulate to extend the scope of a defect of a declaration of intent set out in Article 15¹ § 1 section 1 of PFGC with the defect of no freedom to declare intent to enter into marriage, as well as the postulate to extend the scope of error set out in Article 15¹ § 1 section 2 of PFGC to include error as to civil identity. However, no reasons could be found to extend the catalogue of defects of a declaration of intent set out in 15¹ § 1 of PFGC to include ‘ostensible nature’.

Keywords: entry into marriage, defects of a declaration of intent, marriage